

A gazdasági szerkezet és a felsőoktatás funkcióinak transzformációja Magyarország 19. és 20. századi gazdasági integrációs periódusaiban

¹Köpeczi-Bócz Tamás–²Lőrincz Mónika

¹Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

²Miskolci Egyetem Egészségügyi Kar, Miskolc
tamas.kopeczi.bocz@uni-corvinus.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Minden egyetemet egy sajátos jegyekkel rendelkező történelmi korszakban alapítottak, sajátos államberendezkedés, sajátos tulajdonosi szerkezet és az adott korra jellemző sajátos gazdasági környezet közepette. A történelmi előzmények számottevő módon befolyásolják az intézmények helyzetét és szerepét, valamint fejlődési pályájukat. Rendelkeznek ugyan közös jellemzőkkel, de ezek térbeli vetületei már rendkívül heterogének. Magyarország 19. és 20. századi történelme folyamán, a gazdasági integrációs korszakokban az államberendezkedés módosulásával, a gazdasági és társadalmi környezet transzformációjával a felsőoktatás társadalmi és gazdasági funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül, melyek a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni.

Az európai és a magyar területfejlesztési politika – a területi diszparitások mérséklése érdekében – a regionális versenyképesség alapillérei közül kiemelt jelentőséget tulajdonít a régiók gazdasági szerkezetének és az ágazati struktúra átalakítására való képességnek. Figyelembe véve az egyetemek egyre inkább diverzifikálódó funkcióit felmerül a kérdés, hogy a felsőoktatás és a nemzetgazdasági ágak szerkezete közötti relációban mely tényezők szignifikánsak. A lehetséges összefüggések feltárását az integrációs periódusok gazdasági szerkezetének és a felsőoktatás funkcióinak transzformációján keresztül mutatjuk be.

Kulcsszavak: ágazati kapcsolatok, felsőoktatás, gazdasági integráció, gazdasági szerkezeti átalakulás

SUMMARY

Every university was funded in different historical periods with particular feature, particular political system, particular proprietary structure and particular economic background, which characterised the particular era. The historical antecedents considerably influenced the situation and role of the institutions as well as the course of their development. Although they had common features but their spatial projections are very dissimilar. In the 19th and 20th century Hungarian history – in the periods of economic integration with the modification of political system and transformation of the social background – the economic and social functions of tertiary education underwent considerable changes, which started to accomplish by the second half of the 20th century and the early 21st century.

To moderate regional disparities, European and Hungarian regional development policy considers particular importance to the economic structure of the regions and their potential to be reformed, which is one of the corner stones of compatibility. Considering the more and more diversifying functions of universities, the question is, which factor is more significant; tertiary education or the relation between the sectors of national economy. The possible correlations we presented through the economic structure and the transformation of tertiary education functions of the integration periods.

Keywords: industrial relations, tertiary education, economic integration, economic restructuring

BEVEZETÉS

A jelenlegi gazdasági szerkezet kialakulása több tényező együttes időbeli és térbeli hatásának az eredménye. Ezek gyökerei közül azonban mindenképp Magyarország történelmi múltja, az ország területi struktúrájának a 19. század végén és a 20. század elején történő átalakulása, valamint az államberendezkedés formáinak a változása érdemel kitüntetett figyelmet, amelyek az egyes szektorok piacainak az átalakulását, elvesztését és a társadalmi folyamatok átstrukturálódását eredményezték.

A 19. század második felében, az ipari forradalom gyökeresen átalakította az addig egyoldalú, a primer szektor dominanciájával jellemezhető magyar gazdaságot és a nemzetgazdasági ágak – a szekunder és a terciér ágazat megjelenésével – strukturális átalakulását eredményezte. A történelem folyamán a régi és az új ágazatok szerkezeti arányainak a transzformációja során az erőforrások áramlása és az egymásra épülő munkafolyamatok teremtettek kapcsolatot. A történelmi előzmények számottevő módon befolyásolják az

egyetemek helyzetét és szerepét, valamint fejlődési pályájukat. Rendelkeznek ugyan közös jellemzőkkel, de ezek térbeli vetületei már rendkívül heterogének. Magyarország 19. és 20. századi történelme folyamán, a gazdasági integrációs korszakokban az államberendezkedés módosulásával, a gazdasági és társadalmi környezet átalakulásával a felsőoktatás társadalmi és gazdasági funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül.

EREDMÉNYEK

A gazdaság szerkezetének transzformációja az integrációs periódusokban

Az elmúlt évtizedek nemzetközi és hazai kutatásainak egybehangzó következtetései szerint a modern gazdaságokban az ágazati gazdaságszerkezet és a gazdaság fejlettsége között – gazdasági ciklusoktól és fejlődési modellektől függően – eltérő jellegű és szoroságú kapcsolat van, amelyet a területileg sajátos természeti, társadalmi adottságok, továbbá a történelmi előz-

mények is befolyásolnak (Nemes Nagy 1987). A mezőgazdasági ágazatok élők munkafelhasználás igényesek, az ipari termelés növekedésében – a piacgazdasági viszonyok között – a tőkeigényes ágazatok dominálnak, a szolgáltató és a kvaterner szektorban pedig a tudásintenzív ágazatok a meghatározóak.

A dualizmus érájában a munkaerő-piacon az iparosodásnak nem volt elszívó hatása az ágazat tőkeigényes jellege miatt, ellenben a mezőgazdaságból kiszorult munkaerő körében jelentős migrációs hullámot indított el. Ugyanakkor a mezőgazdaság és az ipar között kapcsolatot teremtett egyrészt a munkaerő áramlása, másrészt – a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása okán – az egymásra épülő munkafolyamatok is. A munkafázisok nem a primer és a szekunder szektor egésze, hanem a feldolgozóipar által érintett mezőgazdasági és ipari ágazatok között alakítottak ki egymásra épülő termelési vertikumokat. A prosperáló ipari ágazatok mellett a mezőgazdaság ágazati szerkezetének átalakulása – és ennek mentén a primer és a szekunder szektor fejlődése – oly módon ment végbe, hogy a korábbi mezőgazdasági tevékenységek egy része továbbra is az agrárágazatban maradt, egy részük pedig kivált az agráriumból és önálló ipari vállalkozássá alakult át

(1. táblázat). Annak ellenére, hogy a szekunder szektor földrajzi elhelyezkedését elsősorban a természeti erőforrások és a nyersanyag-lelőhelyek határozták meg, a tér specifikus jellemzőit tekintve mégis decentralizált volt és az ipartelepek többségét általában az ágazatok diverzifikációja jellemezte.

A nehéziparhoz kapcsolódó vasúti fejlesztések révén a térben kirajzolódottak azok az erővonalak, amelyek mentén az iparosodás lezajlott. A térbeliség szempontjából az ipari forradalom paradigmáját többek között a centrum-periféria viszony kérdésközpontjai feszegették. A vasútépítés nemzetközi összeköttetést teremtett az árutermelő rurális vidékek központjai és az ipari centrumok között, ami az ország belső területi diszparitásának növekedéséhez vezetett. A centrumok közötti kapcsolatok intenzifikálódtak és ösztönzőleg serkentették egymás fejlődését. A térben egyenetlen növekedés hatásai megjelentek a társadalom migrációs tendenciáiban is. Azok a térségek váltak a külső és belső vándorlás gócpontjaivá, ahol a gazdaság a legkevésbé volt fejlett, magas volt a népsűrűség, gyenge minőségű a termőföld és erős volt a területi kapcsolódás a hagyományos és hanyatló iparágakkal (Kövér 2001).

1. táblázat

Az Osztrák-Magyar Monarchia és Európa bruttó nemzeti termékének alakulása (1870–1910)
(millió USD 1960. évi áron számolva)

Év(1)	GNP(2)		GNP növekedési üteme (%) (3)		Egy főre jutó GNP(4)		Egy főre jutó GNP növekedési üteme (%) (5)	
	OMM(6)	EU(7)	OMM(6)	EU(7)	OMM(6)	EU(7)	OMM(6)	EU(7)
1870	11 380	114 966	1,1	2,0	305	359	0,4	1,2
1890	15 380	146 723	1,5	1,2	361	388	0,8	0,4
1910	23 970	231 550	2,2	2,3	469	499	1,3	1,3

Forrás: Bairoch (1976) alapján saját szerkesztés

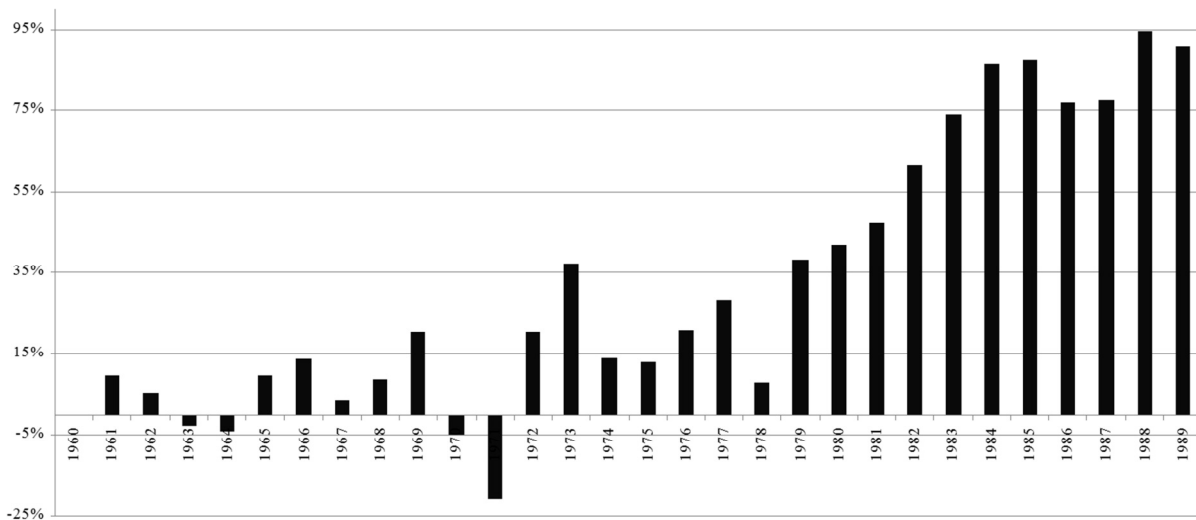
Table 1: The change of Gross National Product in the Dual Monarchy and Europe (1870–1910) (calculated million USD in 1960 prices)
Year(1), Gross National Product(2), GNP growth rate (%) (3), GNP per capita(4), GNP per capita growth rate (%) (5), Dual Monarchy(6), Europe(7), Source: own edition based on Bairoch (1976)

Az autarkia érájában a piacgazdaság feltétel és intézményrendszerének felszámolásával megszűnt a kapcsolat a gazdasági ágazatok, a piac és a fogyasztók között (1. ábra). A gazdaságban a legsúlyosabb szerkezeti aránytalanság az ipar és a mezőgazdaság között alakult ki, ami gátat szabott a termelés további fejlődésének. A homogén nemzetgazdasági struktúra problémakörét tovább súlyosbította az a tény, hogy az iparon belül azokat az alapanyag-termelő ágazatokat fejlesztették, melyeknek Magyarországon nem voltak meg a természeti feltételei. Az országot számottevő területi és települési egyenlőtlenségek osztották meg. Jelentős volt a főváros ipari és települési túlsúlya és a hagyományos ipari régiók infrastrukturális előnye az Alfölddel és a Dél-Dunántúllal szemben. A diszparitás mérséklését az elmaradott térségek és települések iparosításától várták, ami irányt szabott a terület és településfejlesztési politikának is (Germuska 2002). A terület és településfejlesztési törekvések eredményeként sajátos fejlődés következett be Magyarországon: bizonyos térségek és települések rendkívül dinamikus fejlődtek, mások kifejezetten hanyatlásnak indultak és válságba kerültek.

A korszak negyven esztendejének gazdaság és iparpolitikája összességében úgy jellemezhető, hogy az elmaradott országokban a kiterjedt iparosítási folyamat beindulása előtti tipikus szituációt akként írhatjuk le, hogy feszültség van a gazdasági ágazatok tényleges állapota, az iparosítási folyamat útjában álló akadályok és a fejlődésben rejlő nagy ígéretek között (Greschenkron 1984). Ennek a tipikus szituációnak és az autark gazdaságnak a paradoxona, hogy a felsorolt tényezők közötti feszültség – az autarkia jellemzői okán – olyan folyamatot generál, amit nem lehet gazdaságpolitikai eszközökkel feloldani, s ez az adott társadalmi rendszer alapelveire való széthullásához, dezorganizációjához vezet, melynek kiváltó tényezője a társadalmi és gazdasági rendszer belső ellentmondásainak folyamatos kiéleződése (Social Science Research Council 1954).

A területi fejlettség és elmaradottság a társadalmi és gazdasági folyamatok összességéből adódó strukturális hatások eredménye, így érdemi befolyásolásukra csak strukturális eszközökkel van lehetőség (Enyedi 1997, Kiss 1998). Maga a fejlődés pedig a növekedés és a struktúraváltozás együttese, amelyek új minőségeket létrehozó folyamatok.

1. ábra: Az autark gazdaság nyitottságának alakulása Magyarországon (1960–1989)

Megjegyzés: 1960=100 (export-import)/GDP; Forrás: KSH (2015a) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 1: The changes of openness of autarkic economy in Hungary (1960–1989)

Note: 1960=100 (export-import)/GDP; Source: own edition based on KSH (2015a) data

A fejlődés és a növekedés közötti különbséget az a tömör megfogalmazás tükrözi a leginkább, hogy a növekedésben a mértékek, a fejlődésben pedig az értékek változnak (Nemes Nagy 1998).

A kilencvenes éveket követő egy évtizedben a magyar nemzetgazdaságban jelentős szerkezeti átalakulás ment végbe, amelynek mértéke nem, iránya viszont minden térségben azonos volt. Az ezredfordulót megelőző évtizedben a gazdasági szerkezetátalakulás folyamata térben és időben egyenetlen volt (Nemes Nagy 1987, Stark 2004). A tartós válsággal jellemezhető magyar térségeket ebben a periódusban még az elavult gazdasági szerkezet megmerevedése jellemezte. A globális gazdasági rendszerek terjedése és a gazdasági szerkezet átalakulása a kilencvenes évek első szakaszában érte el Magyarországot. Ennek hatásaként a terciarizálódás üteme az ország valamennyi régiójában felgyorsult és általánossá vált (Rechnitzer 2008). Ezek a folyamatok nemcsak Magyarországon, hanem Európa magterületein és déli periferiáin is végbe mentek. A piacgazdaságra történő áttérés sajátos jegyei a szerkezeti problémák mélységében, területi kiterjedésükben és a rendszerváltozást követő időszak új feltételrendszerében mutatkoztak meg (Lux és Mezei 2012). A kibontakozó félben lévő globalizációs tendenciák, a piacgazdaságba történő átmenet, valamint a szintén átalakuló társadalmi és gazdasági folyamatok regionális differenciáló erejének hatásai együttesen jelentkeztek (Sucháček 2008).

A gazdaság kényszerű átalakításának a gyorsaságával, a globalizáció hatásával a társadalom és az újonnan kiépülő magángazdaság nem tudott lépést tartani, ami a nemzeti össztermék visszaesését okozta (2. ábra). A globalizációs impresszió mentén kialakuló tudásalapú gazdaságokban azok a területi egységek lehetnek versenyképesek, amelyek olyan gazdasági szerkezettel rendelkeznek, ami magas hozzáadott értéket (tudás) képviselő termékeket és szolgáltatásokat állít elő (Gál 2005). Ennek feltétele, hogy a régi és az új ágazatok

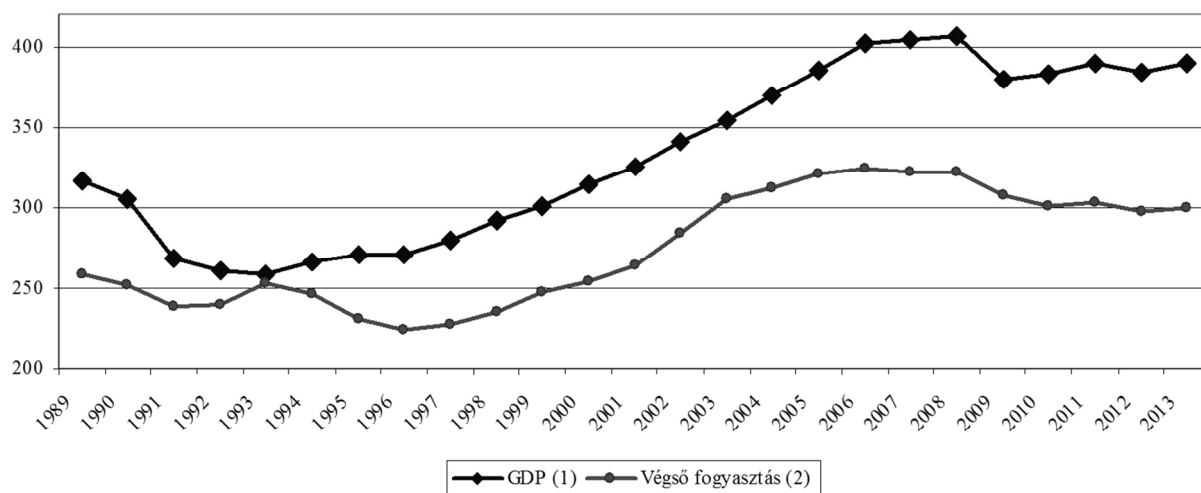
szerkezeti átstrukturálódásának során az erőforrások áramlása és az egymásra épülő munkafolyamatok olyan kapcsolatokat teremtsenek, amelyek támogatják a termelési és szolgáltatási vertikumok közötti kölcsönös kapcsolat kialakulását és fejlődését.

Az Európai Unió ágazati politikájában – az átfogó és harmonikus fejlődés előmozdítása érdekében – a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megerősítésére fókuszál, melynek részét képezi a nemzeti gazdaságpolitikák összehangolása. Az Európai Bizottság is nagy hangsúlyt fektet a térben differenciált, „testre szabott” területfejlesztési politikára és – a gazdaság fejlődése szempontjából – kiemelt jelentőséggel bíró nemzeti ágazati szakpolitikák (kutatás-fejlesztés, innováció, oktatás, képesség, közlekedés, összeköttetés) eltérő területi hatásainak csökkentésére. A területi diszparitások mérséklését szolgáló strukturális és kohéziós támogatások ellenére azonban csak akkor következnek be változások, ha az uniós támogatások felhasználásában több évtizedes és következetes strukturális politika érvényesül (Európai Unió 2014, Horváth 2013).

A felsőoktatás funkcióinak transzformációja az integrációs periódusokban

A dualizmus korában az oktatás ügyének nem volt önálló szabályozása és fejlesztési koncepciója, de a gazdaság szerkezetének az átalakulása, növekedési dinamikája, a piacgazdaság intézményrendszereinek a kiépülése nyomán megjelenő és diverzifikálódó igények azonban elindították a felsőoktatás területén azokat a folyamatokat, amelyek hatására az intézmények szerkezete átstrukturálódott és térben differenciálódott. A gazdaság igénye mentén diverzifikálódó képzési szerkezet egyre szélesebb társadalmi körök (2. táblázat) számára tette lehetővé a felsőfokú képzésben való részvételt (Kelemen 2009). A magyar korona országokban két jelentős felsőoktatási centrum alakult ki Budapesten és Kolozsvárott.

2. ábra: A GDP és a végső fogyasztás alakulása Magyarországon (1989–2013)

Megjegyzés: 1960=100; Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 2: The GDP and final consumption in Hungary (1989–2013)

Gross Domestic Product(1), Final consumption(2) Note: 1960=100, Source: own edition based on KSH (2014) data

2. táblázat

A hallgatói létszám alakulása (1867–1917)

	Évek(2)					
	1867	1877	1887	1897	1907	1917
Hallgatói létszám(1)	4830	6721	7141	8777	14 431	18 033

Forrás: Kelemen (2009)

Table 2: Changes in the number of students (1867–1917)

Number of students(1), Years(2), Source: Kelemen (2009)

A túlsúlyban lévő tradicionális képzéseket és a két felsőoktatási centrum dominanciáját az ellensúlyozta, hogy a fejlődő regionális hatókörű szakintézmények (műszaki, kereskedelmi, agrár és gazdasági) a kisebb vidéki centrumokban, a helyi gazdaság ágazati jellegével összhangban, az ipartelep, illetve azok vonzáskörzeteiben jöttek létre. Ezzel ellentétben, a tudományegyetemek és az országos hatókörű szakegyetemek (orvos és állatorvos képzés) a nagyvárosi centrumokba koncentráltak. A nemzetgazdasági ágazatok területileg decentralizált és differenciált fejlődése mentén, a gazdaság és a termelési vertikumok diverzifikálódó igényeivel párhuzamosan átstrukturálódott a felsőoktatási intézményhálózat tér és képzési szerkezete.

Az I. világháborút követő trianoni békerendszer éppen olyan drámai hatással volt a felsőoktatásra, mint a társadalomra és a gazdaságra. A dualizmus korában kialakult, jól tagolt intézményhálózat egy jelentős része – az ipartelepekkel együtt – kikerült a korábbi nemzetállami keretek közül, számos egyetem a magyarországi határokon kívül rekedt és a felsőoktatás egypólusúvá vált. Az 1922–1931 közötti dezintegrációs korszak felsőoktatás fejlesztésének fókuszában Trianon hatásának a mérséklése és ellentételezése állt. A korabeli kormányzat az ágazat fejlesztési programjában a decentralizáció elveit érvényesítette. A budapesti központú felsőoktatás helyett három vidéki város egyetemi központtá történő fejlesztését valósította meg (Pécs, Szeged, Sopron). Az oktatás egészét átfogó koncepció keretében több kutatóintézetet létesítettek és megkülön-

böztetett figyelmet fordítottak a műszaki tudományok és a természettudományok támogatására. Ennek köszönhetően a korszak reálértelmiségének eredményei fokozottabban jelentek meg a villamosági és gépiparban, a vegyiparban és a gyógyszeriparban.

Az autarkia korában – a társadalmi és gazdasági környezet kényszerű transzformációjával – a felsőoktatás funkciói is átstrukturálódtak. Az iparpolitika nem csak a terület és településfejlesztés irányvonalait, hanem a felsőoktatási intézményhálózat átalakítását is meghatározta, melynek fókuszában a specializált szakegyetemek és szakfőiskolák létesítése állt. Az elméleti és alkalmazott kutatások a negyvenes évek végén az Akadémia hatáskörébe kerültek, emiatt az '50-es évek elejétől az egyetemek kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységei súlytalanná váltak és a kialakuló akadémiai kutatóhálózattal szemben a háttérbe szorultak. Az egyetemek és a kutatóintézetek között pedig nem alakult ki szabályozott és rendszeres kapcsolat (Országos Levéltár 1985, 1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról). Az egyetemek funkcióinak a korlátozása és behatároltsága gátolta az együttműködések, kooperációk létrejöttét, az egyetemek gazdaságba történő beintegrálódását és a fokozottabb társadalmi szerepvállalásuk kialakulását.

Csupán három évtized elteltével, a nyolcvanas évek felsőoktatási fejlesztési koncepciójában kezdett körvonalazódni, hogy növelni kell az egyetemi kutatások részarányát és az intézmények aktívabb szerepvállalását a kutató-fejlesztő hálózaton belül. A fejlesztési kon-

cepció hosszú távú célkitűzései között szerepelt a felsőoktatás regionális struktúrájának és a területi szakemberellátás-igényeinek az összehangolása is. A homogén gazdasági szerkezetből eredő problémák ekkorra már nyilvánvalóvá váltak és a hetvenes évek végétől a klasszikus ipari válságágazatok dilemmái folyamatosan növekedtek.

A mély krízisben lévő, ámde a nemzetgazdasági szerkezeten belül továbbra is domináns ipari ágazatok szakemberigényeihez illeszkedő regionális intézményi struktúra és az egyetemek háttérbe szorított kutatás-fejlesztési tevékenysége – a térségek ágazati jellegének függvényében, területileg eltérő hatással – egyes tudományterületek (elsősorban műszaki) válságához vezetett a kilencvenes évekre. A felsőoktatás racionalizálásának regionális vonatkozása más, nehezen feloldható ellentmondások jegyeit is magán viselte. Az autarkia érájában a főbb nemzetgazdasági ágazatokat vidékre decentralizálták, Budapest történelmileg kialakult túlsúlyát csökkentették, így a felsőoktatás földrajzi eloszlása ugyan arányosabbá vált, de a specializált vidéki intézmények szűk képzési profilja miatt a főváros és az egyes régiók közötti aránytalanságok fennmaradtak. A nemzetgazdasági ágazatok és a felsőoktatás szerkezetének a paradoxona, hogy Budapest centrum szerepe miatt a szakági kooperációk és az integrációk lehetőségei mégis szélesebbek voltak, mint a vidéki régiókban. Mint ahogyan a piacgazdaság intézményrendszerének a felszámolásával megszűnt a kapcsolat a gazdasági ágazatok, a piac és a fogyasztók között, úgy a felsőoktatás funkcióinak korlátozásával az intézmények is izolálttá váltak. Az oktatási és kutatási ágazaton belül számottevő strukturális aránytalanság alakult ki, ami gátat szabott az egyetemi funkciók fejlődésének (K+F+I+O). Az ágazati politikák és az egyes ágazaton belüli koordináció hiányában, a gazdaságfejlesztési célkitűzéseket és a felsőoktatási fejlesztési koncepciókat nem sikerült összehangolni.

Azokban a gazdaságokban, amelyekben a domináns ágazat (államszocializmusban az ipar, a poszt-indusztriális korszakban a szolgáltatások) növekedési dinamikája, fejlődési tendenciája megtorpan, illetőleg hanyatlásnak indul és a területi egységek, az ágazatok, valamint a termelési vertikumok között nem alakul ki kapcsolat, a gazdaság szerkezeti átalakulását gátolja az, hogy a domináns vagy hanyatló ágazat fejlődőképes elemei nem tudnak kiválni és kapcsolatot teremteni más gazdasági ágazatokkal. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha a nemzetgazdasági ágazatokat területileg decentralizáltan és egyidejűleg differenciáltan, de ágazati kapcsolatok hiányában fejlesztik, továbbá az ágazatok működésének az alapfeltételei nem biztosítottak (ipamál alapanyag és természeti erőforrások, egyetemekenél kutatási tevékenység háttérbe szorítása, a homogén gazdasági szerkezethez illeszkedő szűk képzési profil), a fejlesztési prioritások közötti szinergia hiánya az adott területi egység diszparitásának konzerválódását és elmélyülését eredményezi.

A 20. század második felében, a fejlett ipari országok gyakorlata azt mutatta, hogy a hallgatói létszám növelése és a képzési struktúra diverzifikálása jelentős mértékben hozzájárult a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulásához, a munkamegosztás magasabb szintje pedig a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését

eredményezte. A korszerű ipari gazdaságokban az állami felsőoktatási rendszer további sajátos jellemzője a multidiszciplináris egyetem kialakulása volt. Magyarországon némileg megkésve, a kilencvenes évek kezdetén bontakozott ki a felsőoktatásnak az a fejlesztési irányvonala, mely a képzési szerkezet és az intézményhálózat térstruktúrájának a transzformációja során, multidiszciplináris, több karral rendelkező, regionálisan integrált egyetemeket szándékozott létrehozni. A hallgatói létszámfejlesztés mértékét a társadalmi igények és a nemzetgazdasági szektorok egyre differenciáltabb diplomás szakemberek iránti kereslete határozta meg. A fejlesztési irányelvek között megkülönböztetett figyelmet kapott a termelő és szolgáltató vállalatokkal, intézményekkel való kapcsolattartás és együttműködés. A vállalkozások tevékenységét ösztönző területek közül az innovációs tevékenység és szolgáltatás, a technológiai transzfer támogató K+F tevékenység, a vállalkozásokat támogató szolgáltatások köre, illetőleg a termelési és termelésfejlesztési szaktanácsadás került kiemelésre (Felsőoktatás-fejlesztési Tárcaközi Vegyes Bizottság 1992).

A kilencvenes évek elején a kooperációk kibontakozását hátráltatta a tulajdonosi szerkezet átalakulása, vagyis a magántulajdon újbóli megjelenése. A modern ipari országokban már az 1990-es évek elején az egyetemek jelentették a tudományos kutatás legfontosabb bázisait. Az egyetemek szervezetébe rendszerint közvetlenül beintegrálódtak a tanszéki kutatócsoportok, illetve a nagyobb kutató és fejlesztőintézetek. Az európai tendenciáknak megfelelően, a fejlesztési elvek között kiemelt hangsúllyal jelent meg – az 1950-es évek elején kényszerűen szétválasztott – egyetemi és kutatóintézeti hálózatok integrációja, ami az egyetemi funkciók kiteljesedésének is kedvezett. Ennek elengedhetetlen kritériumát jelentette az oktatási és kutatási ágazatokon belüli és ágazatok közötti – a közoktatás, a szakoktatás, az Akadémia, az OTKA, az innováció és a felsőoktatás – összhang megteremtése.

Közel egy évtizeddel később, 2014-ben készült a felsőoktatásnak egy újabb, hosszú távú fejlesztési koncepciója (Fokozatváltás a felsőoktatásban 2014). A stratégiában megjelenik a felsőoktatási intézményhálózat racionalizálása és az ország térszerkezetéhez igazodó intézményrendszer kialakítása, ezzel párhuzamosan az intézményi profilok differenciálása oly módon, hogy az egyes intézménytípusok az elsődleges funkciójuknak megfelelően működjenek. Az intézményi profilok differenciálásánál jelentős hangsúlyt kap az a szándék, hogy a vállalati, munkaadói kapcsolatrendszer megerősítésével, a munkaadói igények kerüljenek beépítésre a képzésekbe. Az egyetemekkel szembeni kívánalomként körvonalazódik, hogy – a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia által kijelölt specializációkkal és irányokkal összhangban – vegyenek részt a technológia-intenzív vállalatok (elsősorban KKV-k) innovációs kompetenciájának felépítésében. Ennek egyik előfeltétele a tudásháromszög elemeinek az erősítése, az intézmények közötti K+F+I hálózatok kialakítása és nemzetközi beágyazottságuknak a fokozása. Szintén kritérium az egyetemek aktivitásának növelése a társadalmi kihívások kezelésében, a társadalmi innováció terjesztésében és a helyi gazdaságfejlesztésben.

Magyarországon a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni az egyetemek társadalmi és gazdasági funkciói. Az egyetemek a felsőoktatást érintő folyamatos változások és kihívások hatására, egyre figyelemre méltóbb mértékben kezdtek beintegrálódni a társadalmi és gazdasági folyamatokba. Csakúgy, mint a gazdasági szerkezet átalakulása, az egyetemek szerepvállalásának a változása is az európai tendenciákat követte. Az Európai Unióhoz történő felzárkóztatásban és csatlakozásban, az integrációs szövetség kohéziós és strukturális politiká-

jában kitüntetett szerepet kapott az innováció-orientált gazdaságfejlesztés, amelyben a felsőoktatás – mint a jövőbeni növekedés alapját képező szektor – megkülönböztetett figyelmet kap, hiszen az egyetemek már nem csupán követői a társadalmi és gazdasági változásoknak, hanem ma már hatással is vannak a gazdasági szerkezet strukturális arányainak elmozdítására és a gazdaság fejlődésére.

Az integrációs korszakok gazdaságának és felsőoktatásának sajátos jegyeit a 3. táblázatban összegeztük.

3. táblázat

A gazdaság és a felsőoktatás sajátos jegyei az integrációs periódusokban

Főbb jellemzők(1)	Dualizmus(2)	Államszocializmus(3)	Európai integráció(4)
Gazdasági struktúra(5)			
Gazdaság(6)	Prekapitalista, kapitalista(7)	Autark(8)	Kapitalista(9)
Piacgazdaság intézményrendszerei(10)	Kiépültek(11)	Felszámolásra kerültek(12)	Kiépültek(13)
Tulajdoni forma(14)	Magántulajdon(15)	Állami tulajdon(16)	Magántulajdon(17)
Domináns gazdasági ágazat(18)	Ipar(19)	Ipar(20)	Szolgáltatás(21)
A domináns gazdasági szektor szükséglete(22)	Tőke(23)	Felhalmozás(24)	Tudás, innováció(25)
Ágazati fejlesztés irányvonala(26)	Harmonikus az ágazatok fejlődése és a termelési vertikumok közötti kapcsolat(27)	Mezőgazdaság terhére történő erőltetett iparosítás(28)	A szolgáltató szektor dominanciája mellett jelentős az ipari szektor aránya(29)
Nemzetgazdasági ágazatok szerkezete(30)	Heterogén(31)	Homogén(32)	Heterogén(33)
A fejlődés hajtóerői(34)	Ipari forradalom(35)	Iparpolitika(36)	Globális hatások, verseny(37)
Térformáló erők(38)	Gazdaság fejlődése(39)	Iparpolitika(40)	Globális hatások(41)
Felsőoktatás(42)			
A felsőoktatás önálló szabályozása(43)	Nem volt(44)	Nem volt(45)	Van(46)
A felsőoktatás fejlesztésének hajtóerői(47)	Gazdasági fejlődés és növekedés(48)	Iparpolitika(49)	Külső és belső tényezők, globális hatások, társadalmi és gazdasági igények(50)
A felsőoktatás térszerkezete(51)	Kétpólusú(52)	Egypólusú(53)	Egypólusú(54)
A felsőoktatás funkciói(55)	Oktatás(56)	Oktatás(57)	Oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, a társadalmi és gazdasági fejlődés tudatos elősegítése(58)
Intézménytípusok(59)	Egyetemek, specializált szakintézmények(60)	Egyetemek, szakegyetemek, szakfőiskolák, technikumok(61)	Egyetemek, főiskolák(62)

Forrás: saját szerkesztés

Table 3: Particular characteristics of economy and tertiary education in the periods of integration

Main characteristics(1), Dualism(2), State socialism(3), European integration(4), Economic structure(5), Economy(6), Precapitalist, capitalist(7), Autark(8), Capitalist(9), Institutions of market economy(10), Built up(11), Eliminated(12), Built up (13), Form of property(14), Private property(15), State property(16), Private property(17), Dominant economic sector(18), Industry(19), Industry(20), Service(21), Demand of dominant economic sector(22), Capital(23), Aggregation(24), Knowledge, innovation(25), Guideline of sectoral development(26), Harmonic connection between sectoral development and production verticum(27), Orcead industrialisation at the cost of agriculture(28), Alongside the dominant service sector the rate of industrial sector is considerable(29), Structure of national economic sectors(30), Heterogeneous(31), Homogeneous(32), Heterogeneous(33), Driving force of development(34), Industrial revolution(35), Industrial politics(36), Global impacts, competition(37), Region-shaping forces(38), Development of economy(39), Industrial politics(40), Global impacts(41), Tertiary education(42), Independent regulation of tertiary education(43), Did not exist(44), Did not exist(45), Existing(46), Driving forces of the development of tertiary education(47), Economic development and expansion(48), Industrial policy(49), External and internal factors, global impact, social and economic needs(50), Configuration of tertiary education(51), Bipolar(52), Homopolar(53), Homopolar(54), Functions of tertiary education(55), Training(56), Training(57), Training, R&D, innovation, promotion of social and economic development(58), Types of institutes(59), Universities, specialized institutions(60), Universities, specialized universities, colleges, technical schools(61), Universities, colleges(62), Source: own edition

ÉRTÉKELÉS

A gazdasági szerkezet átalakulása és a felsőoktatás fejlesztési direktívái közötti interakció az integrációs szakaszokban

Magyarország 19. század második felétől napjainkig számított közel másfél évszázados történelme folyamán a magyar gazdaság szerkezetének összetételére, valamint az egyetemek fejlesztésére az integrációs és dezintegrációs korszakok, illetve ezek kísérő jelenségei meghatározó hatással voltak. Az ipari forradalmat megelőző tradicionális érárt a gazdasági szerkezet homogenitása, a primer szektor dominanciája jellemezte. A második ipari forradalmat követően a szekunder szektor mellett látványos fejlődésnek indult a tercier ágazat is.

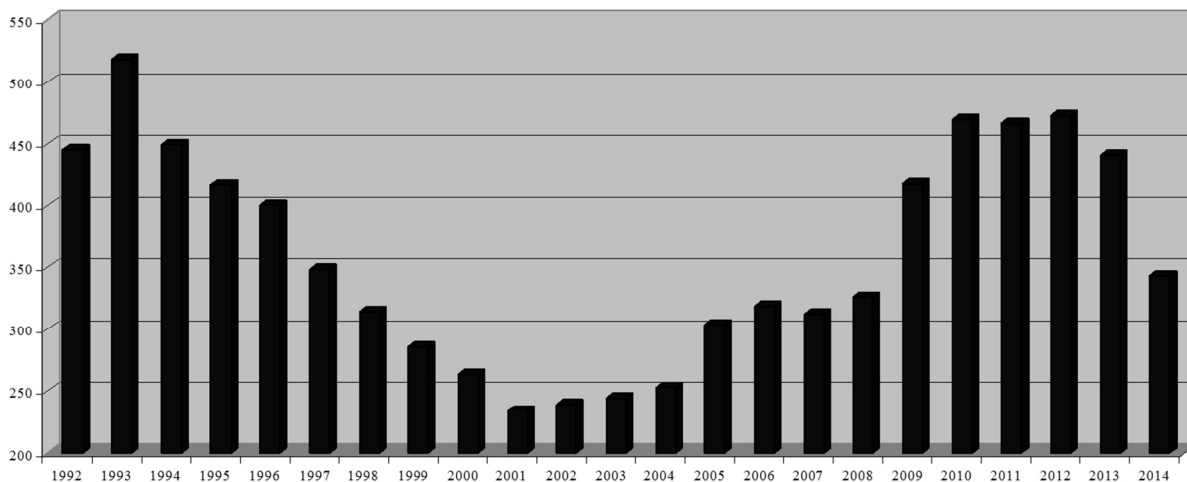
A gazdasági integrációs korszakok (Osztrák-Magyar Monarchia, Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, Európai Unió) közös jellemzője, hogy mindhárom esetben megváltozott az ország államberendezkedése, amely a nemzetgazdaság ágazati szerkezetének – olykor kényszerű – transzformációját eredményezte. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchia dezintegrációjával, hanem Magyarország térszerkezetének átrendeződésével is párosult. Az addig prosperáló magyar gazdaság feltétel és intézményrendszere – a területi veszteségek hatásaként – megrázó módon alakult át. Elveszítette a gazdaság növekedését támogató forrásokat, investíciókat és az ezek által megtermelt olyan hozzáadott értékek egy jelentős részét is, amelyek a többletérték visszaforgatása révén a további fejlesztések forrásait jelenthették volna (piacok elvesztése; a termelési erőforrások és feltételek, a megvalósult infrastrukturális és intézményi fejlesztések határon túlra kerülése). Ezek a folyamatok rendkívül kedvezőtlenül hatottak a gazdaság szerkezetére és növekedési ütemére. A nemzeti terek átrendeződését az új – elsődlegesen európai – piacok irányába történő nyitás kísérte.

A két háború közötti globális túltermelési válság, majd a II. világháború megtörte a magyar piacgazdaság hosszú távú fejlődési trendjét. A világ fejlett régióiban a II. világháborút követő helyreállítási periódusban már az autógyártás, a híradástechnikai eszközök gyártása, a műszeripar, a műanyagcikkek, az automatizálás, az elektronika, az atomenergetika és a fogyasztási cikkek gyártása jelentették a húzóágazatokat. A helyreállítási periódusban a termelés volumenének és a gazdaság növekedésének üteme – a hosszú távú trendekhez képest – sokkal gyorsabb és dinamikusabb volt, mint normális fejlődés esetén. A világ fejlett térségeiben az átlagostól gyorsabb ütemű gazdasági növekedés mindaddig tartott, amíg az ágazatok el nem érték azt a tényleges termelési szintet, amit a gazdaság a háborús visszaesés nélkül, a hosszú távú trend alapján követett volna (Jánosy 1975).

A negyvenes évek második felében – a világgazdaság szerkezeti változásainak hatására és a világ nagyhatalmainak két tömbre való szakadása következtében – a fejlett ipari országok és Magyarország fejlődési tendenciái szétváltak. Az autark gazdaságpolitika az 1940-es évek végére teljes mértékben felszámolta a piacgazdaság intézményeit. A zárt gazdaságok a mérsékelt gazdasági színvonaluk, a homogén gazdasági szerkezetük és a merev politikai rendszerük miatt alkalmatlanok voltak a világgazdaság új fejlődési tendenciáinak a követésére.

A nyolcvanas évek végén, az európai szocialista gazdasági rendszerek összeomlásával az ország ismétlen piacok nélkül maradt, egy egyoldalú homogén gazdasági szerkezettel, amely gátolta az ország nyitását a nyugat-európai piacok irányába. A tervgazdaságot ismétlen a piacgazdaság, az állami tulajdont pedig a magántulajdon váltotta fel. A kiegyezés óta eltelt több mint 120 évet követően, Magyarország újfent a piacgazdaság és intézményrendszerének a kiépítésével szembesült. A rendszerváltozást követően az országnak komoly gazdasági visszaesssel és ennek társadalmi hatásaival kellett szembesülnie (3. ábra).

3. ábra: A munkanélküliek számának alakulása Magyarországon (1992–2014)

Forrás: KSH (2015b) adatok alapján saját szerkesztés

Figure 3: Changes in the number of unemployed in Hungary (1992–2014)

Source: own edition based on KSH (2015b) data

Ebben az időszakban a magyar gazdaságnak egyidejűleg több változáshoz kellett alkalmazkodnia. Az államszocializmusból a piacgazdaságba történő átmenethez, a gazdaság szerkezeti és technológiai transzformációjához, új jelenségeként a globalizáció hatásaihoz és nem utolsósorban az európai gazdasági és politikai integrációs folyamatokhoz (Enyedi 2004).

Az integrációs korszakokban az államberendezkedés változásával, a gazdasági és társadalmi környezet átalakulásával a felsőoktatás funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül. A világ gazdaság szerkezeti átalakulásának folyamatában a fejlett ipari országok és az államszocialista országok egyetemeinek fejlődési trendjei is egyre inkább elágaztak. A fejlett országok többségében a képzési struktúra diverzifikált volt. A 20. század második felében Európa és a világ fejlett térségeiben széles körben bontakozott ki az egyetemek tudományos kutatási tevékenysége. Ezekről a direktívától eltérően, az államszocialista országokban az egyetemek kutatási-fejlesztési és innovációs tevékenységei a háttérbe szorultak.

Magyarországon a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni az egyetemek társadalmi és gazdasági funkciói. Csakúgy, mint a gazdasági szerkezet átalakulása, az egyetemek szerepvállalásának változása is az európai trendeket követte. Az Európai Unió kohéziós és strukturális politikájának

gazdaságfejlesztésében a felsőoktatás megkülönböztetett figyelmet kap, hiszen az egyetemek már nem csupán követői a társadalmi és gazdasági változásoknak, hanem hatással is vannak a gazdasági szerkezet strukturális arányainak elmozdítására és a gazdaság fejlődésére.

KÖVETKEZTETÉSEK

A történelem folyamán a felsőoktatás fejlődése – olykor kényszerűen – a társadalmi és gazdasági folyamatok változásait követte. Az integrációs korszakok gazdasági folyamatai és a felsőoktatás funkcióinak történeti előzményei megerősítették azt a feltételezésünket, hogy egy homogén funkciókkal rendelkező egyetem nagyobb mértékben függ a homogén regionális gazdasági szerkezet transzformációjától, mint egy szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló és diverzifikáltabb funkciókat ellátó intézmény. A szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló intézmények aktívabban és magasabb határfokkal tudnak szerepet vállalni a lokális gazdaságok fejlesztésében, továbbá erősíthetik a felsőoktatás és a gazdaság térségi szerveződését és kohézióját, ezáltal az egyetemek szerepvállalását a társadalmi, gazdasági, kulturális, globális folyamatok és kihívások kezelésében.

IRODALOM

1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról
Bairoch, P. (1976): Europe's Gross National Product 1800–1975. *Journal of European History*. 5. 2: 273–340.
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. Tér és társadalom. 11. 4: 1–7.
- Enyedi Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt-szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány*. 9: 935–941.
- Európai Unió (2014): Hatodik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról. Az Európai Unió Kiadóhivatala. Luxemburg.
- Felsőoktatás-fejlesztési Tárcaközi Vegyes Bizottság (1992): A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Művelődési Minisztérium. Budapest.
- Fokozatváltás a felsőoktatásban (2014): A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányelvei. Emberi Erőforrások Minisztériuma. Budapest.
- Gál Z. (2005): Az egyetemek szerepe a regionális innovációs hálózatokban. [In: Buzás N. (szerk.) Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés.] Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress. Szeged. 269–292.
- Germuska P. (2002): A szocialista városok létrehozása. *Századvég*. 2: 49–73.
- Gerschenkron, A. (1984): A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Horváth Gy. (2013): A területi kutatásoktól a regionális tudományig Kelet- és közép-európai tudománytörténeti vázlat. *Tér és Társadalom*. 27. 4: 30–51.
- Jánossy F. (1975): A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető. Budapest.
- Kelemen E. (2009): A magyar felsőoktatás története a dualizmus korában. *Scientica Pannonica*. 2. 2: 1246–1260.
- Kiss J. (1998): Az ágazati gazdaságszerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 12. 1–2: 138–162.
- Kövér Gy. (2001): A reformkortól az I. világháborúig. [In: Honvári J. (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig.] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Aula Kiadó Kft. Budapest. 243–307.
- KSH (2014): A GDP alakulása (1960–)
- KSH (2015a): A főbb nemzetgazdasági mutatók alakulása (1960–)
- KSH (2015b): A munkanélküliek számának alakulása (1992–)
- Lux G.–Mezei C. (2012): A gazdaságfejlesztés szerkezeti és területi problémái a Nyugat-Balkánon. *Magyar Tudomány*. 4: 407–416.
- Nemes Nagy J. (1987): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.
- Országos Levéltár (1985): Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MOLMSZMPKB__APB_1985/?pg=769&layout=s letöltés időpontja: 2015. augusztus 24.
- Rechnitzer J. (2008): A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás. [In: Lengyel I.–Lukovics M. (szerk.) Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében.] JATEPress. Szeged. 13–25.
- Social Science Research Council (1954): Acculturation: An Exploratory Formulation. *American Anthropologist*. 56. 6: 973–1000.
- Stark O. (2004): A magyar államháztartás rendszere, működése, a nemzetgazdasággal való összefüggése. Debreceni Egyetem. Budapest–Debrecen.
- Sucháček, J. (2008): Territorial Development Reconsidered. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/15009/1/JSUCHACEK_TERRITORIAL_DEVELOPMENT_RECONSIDERED.PDF letöltés időpontja: 2015. július 30.